
УДК 81'373.2

Володимир Горпинич (м. Дніпропетровськ)

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ПРИЗВИЩ УКРАЇНИ

У пропонованій статті автор визначає основні принципи аналізу такого класу власних особових назв, як прізвища. Особливу увагу приділено антропоніму Цілуйко.

Ключові слова: антропонім, прізвище, спосіб аналізу прізвищ.

Нині не можна уявити українську ономастику без Кирила Кузьми-ча Цілуйка¹, як і Кирила Кузьмича без української ономастики. Він створив її зусиллями свого непересічного організаторського таланту. Відкриттю науковій громадськості маленьку таємницю про те, що наш патрон і я, раб божий в ономастиці, з'явилися на світ у різний час, але в одному краї, що був центром повстання селян Півдня України в 20-х роках ХХ ст. Він народився в селищі Покровське тепер Дніпропетровської обл., а я в с. Варварівка Гуляйпільського р-ну Запорізької області (15 кілометрів від Покровського). Прізвище у формі *Целуйко* ще й сьогодні поширене в Покровському (2 носії) [11: 76, 128], у Дніпропетровську (8 носіїв) [12: 489], у формі *Цілуйко* — у с. Рай-Поле Софіївського р-ну (3 носії) [2: 16], у селищі Компаніївка Кіровоградської обл. — 1 прізвищант, в с. Червоновершка Команіївського р-ну тієї ж області (1 носій) [2: 335, 293], у селищі Онуфріївка тієї ж області (5 носіїв), у с. Підлісне Олександрівського р-ну тієї ж області (1 носій) [2: 268, 280], на Лубенщині (1 носій) [8:

¹ Кирило Кузьмич Цілуйко, якому в 2008-му році виповнилося 100 років від дня народження (16.08. 1908), ініціював заснування (1959) Української ономастичної комісії при АН УРСР (очолював її з 1959 до 1981 р.). Завдяки його подвижницькій праці розпочато наукове вивчення онімікону України, збирання й систематизацію пропріальної лексики, формування ономастичної картотеки (нині Ономастична картотека Інституту української мови НАН України), закладено підвалини відділу ономастики Інституту української мови НАН України.

164]. Порівняймо ще прізвища *Поцілуйко* (1 носій на Лубенщині) [8: 164], *Поцелуйко* (3 носії в с. Кам'яні Патоки Кременчуцького р-ну Полтавської обл.) [2: 357], *Поцелуйко* і *Поцілуйко* (2 носії на Буковині) [10: 287], *Поцілуйко* (по одному носієві в с. Липняжка Добровеличківського р-ну Кіровоградська обл. і в с. Чарівне Бобринського р-ну тієї ж обл.) [2: 223, 331], *Поцелуйко* і *Поцелуєва* (по 1 носієві в м. Дніпропетровську) [12: 398]. У Білокуракинському р-ні Луганської обл. було село *Цілуйки* [1: 85]. У словникові прізвищ закарпатських українців це прізвище відсутнє [13]. Проте прізвиська чи прізвищеві назви *Целуйко*, *Цілуйченко* мали реєстрові козаки Б. Хмельницького: козак Роман Целуйко в сотні Івана Бабича Переяславського полку і козак Гриць Цілуйченко в Івангородській сотні Чернігівського полку, Устим Целуйко — козак Кременчуцької сотні Чигиринського полку [9: 224, 337, 21].

Етимологізуючи це прізвище, не треба, на наш погляд, обмежуватися лише дієсловом *цілувати*. Може, це й так. Проте слід зважити, що Грамоти Великого Новгороду і Пскова нерідко підписували фразою «и по целованию руку приложил» з іншою семантикою. Вивчаючи історії цього прізвища, необхідно врахувати, що поселення Покровщини належать до розряду новожитніх, а тому цілком можливо, що зазначене прізвище було запозичене зі старожитніх регіонів, можливо з Полтавщини.

Отже, дослідити історію, географію, етимологію прізвища Кирила Кузьмича — завдання може й не головне, але важливе в морально-меморіальному аспекті.

Вважаємо, що головною і першорядною проблемою, яка потребує розв'язання, є збір і публікація фактичного матеріалу.

Кількісно прізвища — величезний масив лексики української мови, який глобально ще належним чином не осмислений з лексикологічної, семасіологічної та ономасіологічної, етимологічної, когнітологічної, діалектологічної позицій з тієї причини, що мовознавство ще не зафіксувало всіх прізвищ з усієї території України. Невідомо, скільки прізвищ нині функціонує в українській мові. Існує погляд, що процес творення прізвищ давним-давно припинився. А він, на думку деяких мовознавців, триває ще й дуже активно (я сказав би — агресивно), ламаючи наші уявлення про граматичну норму. Очевидно, найближчим часом ситуація не зміниться. Тому сучасні антропонімісти в цих умовах зосередили свою увагу на регіональному принципі дослідження, що якоюсь мірою зараджує справі. Але, на жаль, реалізується він не за єдиною методикою і не завжди високоякісно. По-перше, регіони не мають чітких кордонів, що спричиняє або накладання маргінальних територій, або утворення лакун між ними, а це призводить або до дублювання, або ж до втрат фактичного матеріалу, що породжує необ'єктивність і невмотивованість висновків та узагальнень. По-друге, регіональні дослідження часто обмежені вибіркоким матеріалом, що також позначається на достовірності узагальнень. По-третє,

автори регіональних студій нерідко користуються писемними джерелами (подвірні господарські книги, списки виборців, списки учнів тощо), які фіксують прізвища в часі, але вони мертві, бо не мають наголосів.

У цій ситуації, на наше переконання, проблему можна поступово розв'язувати за принципом повного запису прізвищ усіх жителів кожного села (прізвища міст — окреме питання). Це **1-й принцип**. Із ним тісно пов'язаний **2-й принцип** — територіальний. Записувати прізвища потрібно в межах сільради, району, області з подальшою їх обов'язковою публікацією, тобто за адміністративно-територіальним поділом. На моє глибоке переконання, першою публікацією дисертанта на прізвищеву тему має бути список чи словник дібраного фактичного матеріалу. Нині за 60—80 років існування сільрад, районів, областей уся діяльність людей (господарсько-економічна, політична, правова, освітня, культурна, організаційна та ін.) розгорталася в межах сільради, району та області. Усі інші чинники відійшли на задній план, а може й зникли. І частина традицій, психологія, поведінка та переміщення людей структурувалися в межах адміністративно-територіального регіону: внутрішня міграція люду спрямовувалася до районних і обласних центрів. Тому адміністративно-територіальний устрій сам по собі сприяє певній фіксації прізвищ району чи області. А під час дослідження можна і треба брати до уваги й історичні, і географічні, і етнічні, і діалектні межі їх (прізвищ) поширення. Тому від кожної дисертації на прізвищеву тему треба вимагати певних списків прізвищ досліджуваних сіл.

3-й принцип — обов'язкова фіксація поширення кожного прізвища. Стосовно прізвищ слід говорити про територіальну і ситуативну поширеність. Територіальну поширеність визначаємо шляхом фіксації наявності чи відсутності певного прізвища в кожному населеному пункті, наприклад, ні в одному селі Гуляйпільського р-ну, сусіднього з Покровським, немає жодної людини з прізвищем *Цілуйко*, а в селищі Покровському — дві особи (за неповними даними). Соціальну поширеність прізвища визначаємо за кількістю його носіїв у кожному населеному пункті. Наприклад, за спостереженням автора, болгарське прізвище *Тельчаров* (від праслов'янського **tele*) в с. Трояни Бердянського району має 80 носіїв, у с. Андрівка — 7, у с. Луначарському — 0. Соціальна поширеність приховує надзвичайно цінну лінгвальну і екстралінгвальну інформацію, наприклад: а) серед кількохсот болгарських прізвищ найпоширеніші на Бердянщині: *Тельчаров* — 80, *Чердаклієв* — 76, *Бончев* — 60, *Паленков* — 33, *Дундалов* — 28, *Узупов* — 24 і т.д.; б) у с. Осипенко (кол. Спаське) функціонує 1163 прізвища, з них найпоширеніших — 23 (від 193 до 20 носіїв), серед них немає жодного іншомовного прізвища, у т.ч. і російськомовного (*Солонський* — 193, *Головатий* — 75, *Зубко* — 73, *Проценко* — 47 носіїв); в) рівень русифікації прізвищ у с. Богданівка (Дніпропетровськ. обл.) сягає 57 %, у Тарасівці Томаківського р-ну тієї ж обл. — 49 %, у Новокиївці Тома-

ківського р-ну тієї ж обл. — 39 %. Тому висновки в дисертаціях без вивчення соціальної поширеності прізвищ не можна вважати науково повними.

4-й принцип — обов'язкова фіксація узуальної і юридичної форми прізвища. Оскільки прізвище має дві основні ознаки — обов'язкову спадковість і юридичну легітимність, — то й фонографічний склад, фонографічна будова прізвищ регулюються двома нормами — узуальною (граматичною) і юридичною. Первісно в прізвищах вони збігалися майже повністю, бо новонароджених реєстрував у церквах під час хрещення грамотний працівник церкви. Але в період, коли юридична легітимність стала виражатися в таких юридичних документах, як свідоцтво про народження (метрика) та паспорт, то в результаті дії екстралінгвальних у наш час дуже банальних причин — низька українсько- і російськомовна грамотність (точніше малограмотність або неграмотність) працівників РАГСів і паспортних столів — у метриках і паспортах, а звідси і в інших юридичних документах, з'явилися масово прізвища з орфографічними помилками. Особливо це стосується міської місцевості та періоду, коли в паспортах прізвища записували українською та російською мовами. Орфографічні помилки й помилки під час перекладу українських прізвищ на російську мову або з російської на українську, зафіксовані метрикою або паспортом, набули ознак юридичної норми. І виправити їх дуже важко, а часто складаються обставини, що й узагалі не можна. Тому в наш час відмінність у фонографічній будові прізвищ юридичних і узуальних форм значно зросла, і нехтувати нею не можна. Згадаймо прізвище *Буруля* чи *Беруля*. А ось сучасні приклади: у Дніпропетровську є лікар за метрикою і паспортом *Сквірський* (родом із Сквири Київської обл., там це прізвище дуже поширене) — треба *Сквирський*. З'явився цей покруч тому, що українське місто *Сквира* і район *Сквирський* у російськомовному адміністративно-територіальному довіднику (К., 1979) подані російською мовою як *Сквира*, *Сквирский* р-н (а не *Сквыра*, *Сквырский*), а в українській — з буквою *і*, а не *и*: укр. *Сквира*, *Сквірський* р-н, звідси й прізвище *Сквірський*. Помилки цього типу багато: *Бараннік*, *Андреєнко*, *Сідоренко*, *Алексенко*.

Отож, добираючи фактичний матеріал, необхідно фіксувати узуальні і юридичні форми прізвищ.

5-й принцип — обов'язкова фіксація прийнятого в досліджуваній місцевості наголошення прізвищ. Наголос у прізвищах поліфункціональний:

1) відмежовує антропонімічні лексеми від відповідних апеллятивних: *не баба́* — *Не́баба* (Котелевський р-н Полтавська обл.);

2) оберігає етимон прізвища або затушовує його і спричиняє асоціації з псевдоетимонами: наголос у прізвищі *Те́мченко* (Дніпропетровськ) виник під впливом російськомовних моделей і асоціює його з лексемою «темний», формуючи псевдоетимон; материн-

ське наголошення *Темчѐнко* посилює естетику прізвища (пор. *Шевчѐнко, Божѐнко, Винничѐнко*) і когнітивно пов'язує його етимон з власним ім'ям *Тимко*, у якому ненаголошене **и** перед наголошеним **о** вимовляємо з нахилом до **е**, що й було зафіксовано на письмі в прізвищі *Темчѐнко*;

3) змінює естетичний образ прізвищ: *Гусак* – *Гусак*, *Собачкіна* – *Собачкіна*, *Дудюк* – *Дудюк*;

4) змінює статус списку прізвищ без наголосу, алфавітно структурованих для потреб канцелярії, на статус словника прізвищ із наголосом для потреб комунікації. Алфавітний перелік прізвищ без наголосу – це список, а той же алфавітний перелік прізвищ із наголосом – це вже словник;

5) виступає засобом русифікації українських прізвищ: укр. *Муравѐць* – рос. *Муравець* (Дніпропетровська обл.);

6) виступає засобом освоєння українською мовою прізвищ іншомовного походження: рос. *Колѐсник* – укр. *Колісник*, анг. *Шѐкспір* – укр. *Шекспір*, фр. *Пастѐр* – укр. *Пастер*;

7) найголовніше – у низці випадків фактично виступає формальним засобом творення нових прізвищ: *Чау́н* (10) – *Чау́н* (8) в Онуфріївському р-ні, *Грабови́й* – *Гра́бовий*, *Грінченко* – *Грінчѐнко*. Тому достовірним і легітимним фактичним матеріалом для дисертації про прізвища можна вважати прізвища лише з наголосом.

6-й принцип – жіночі відповідники до чоловічих прізвищ прикметникової форми є окремими прізвищевими лексемами, а не словоформами. Жіночі прізвища прикметникового типу творяться від чоловічих, а не змінюються за родами, і є самостійними лексичними одиницями:

<i>Бико́вський, - ого</i>	<i>Петров, - а</i>	<i>Латигін, - а</i>
<i>Бико́вська, - ої</i>	<i>Петрова, - ої</i>	<i>Латигі́на, - ої</i>

Ця група прізвищ подібна до словозміни. Справді, тут є елементи словозміни, але не звичайної. Справа в тому, що при творенні словоформ, при звичайній словозміні не змінюється ні денотат, ні лексична валентність: *батьківський* дім – *батьківська* турбота – *батьківське* слово. При творенні жіночих прізвищ змінюється денотат і лексична валентність: *мовознавець Булаховський, академік Булаховський (Л.А.)*, але *літературознавець Булаховська (Юлія)*. Пор. також: *Петрова пішла в декретну відпустку. А Петров – ?* Отож тут словозміна виконує функцію способу творення жіночих прізвищ.

7-й принцип – прізвища є об'єктом лінгвістичної топографії і картографії. Словник української мови тлумачить друге значення слова *топографія* як 'сукупність географічних ознак певного населеного пункту' (Словник української мови. – 1979. – Т. X. – С. 197). Немає сумніву, що прізвище є не лише ім'ям роду, ідентифікаційним знаком особи, але й географічною ознакою поселення. Народився в Кузьми 3 серпня 1908 р. в селищі Покровському хлопчик Кирило і в спадок він одержав прізвище *Цілу́йко*. І де потім не пере-

буватиме ця особа, її прізвище завжди буде географічною ознакою с-ща Покровського. А сукупність усіх прізвищ Покровського є сукупною географічною ознакою цього поселення, словничок прізвищ якого, зрозуміло, набуває ознак топографічного. Топографічний словник будь-якої території передбачає запис усіх прізвищ чи поселення, чи сільради, чи району, чи області. Повний список прізвищ поселення — це основна ознака топографічного словника. Повний топографічний словник України — нині ще мрія, мета. Але адміністративно-територіальні словники (у межах району чи області) — цілком реальна справа. Проблеми, які розв'язують лише на базі топографічного словника: створення бази, фонду повного наукового словника прізвищ України, динаміка й історія прізвищ, їхнє «моральне» і фізичне старіння, архаїзація, активізація окремих прізвищевих типів, виявлення найпоширеніших прізвищ, процеси міграції, ступінь їх русифікації, регіонально-прізвищева традиція та особливості, зв'язок прізвищ з історією і географією краю, говіркові особливості прізвищ, — сприятимуть глобальному осмисленню прізвищевої картини українського світу. Словник цього типу: «Прізвища степової України» В.О. Горпинича (Дніпропетровськ, 2000. — 404 с.), «Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах» В.О. Горпинича (Дніпропетровськ, 2007. — 384 с.).

Якщо основою топографічного словника є сукупність усіх прізвищ кожного поселення, то основою картографічного словника є окремі прізвища, розташовані в алфавітному порядку з вказівкою на територіальну і соціальну поширеність. Картографічний словник охоплює прізвища одного або кількох регіонів і фактично є достовірним матеріалом для укладання прізвищевих атласів. Оскільки прізвища в картографічному словнику подано за алфавітом, то він практично фіксує прізвищеві парадигми, які є цінним матеріалом для семасіологічних, етимологічних, дериватологічних і морфемологічних досліджень у сфері антропонімії. Словники В.О. Горпинича цього типу: «Прізвища Дніпровського Припоріжжя», у співавторстві (Дніпропетровськ, 2003. — 270 с.), «Прізвища правобережного Степу», у співавторстві (Дніпропетровськ, 2005. — 322 с.), «Прізвища Середньої Наддніпрянщини», у співавторстві (Дніпропетровськ, 2004. — 140 с.).

8-й принцип — етимологічний аналіз українських прізвищ має ґрунтуватися передусім на матеріалі того середовища, у якому сформувалося і народилося прізвище. Проілюструємо цей принцип прізвищем *Бут*, що зафіксоване на Закарпатті [13: 101], на Гуляйпільщині [5: 53] та в інших регіонах степової України. На Запорозжжі в козацькому середовищі були дуже поширені прізвиська *Бут*, *Бутко*, *Бутенко*, які потім перейшли в прізвища. *Бутами* називали тих козаків, які потрапили в полон до турків та греків (або їх продали турки чи греки), перебували там довгий час і працювали пастухами, волопасами. Пор. давньогрецьке в Есхіла, Еврипіда, Феокрита βούτης ,

дар. $\beta\omicron\upsilon\tau\alpha\varsigma$ ‘волопас’, ‘пастух’, $\beta\omicron\upsilon\varsigma$ у Гомера і Аристотеля ‘бик’, ‘віл’, ‘корова’, ‘тур’, ‘буйвол’, $\beta\omicron\upsilon\tau\eta\varsigma$ у Еврипіда ‘бичачий’ [6: 305]. Звичайно, тривале проживання козаків у Греції сприяло глибокому вивченню ними місцевої мови. І повернувшись додому, ці *бути* були прекрасними перекладачами. Відповідно таких перекладачів називали *бутами*. Правда, не кожен *бут* міг стати перекладачем. Тому етимологія Р.І. Осташа — *бут* ‘перекладач’ — має під собою реальне підґрунтя. На матеріалі Карпатсько-Дунайського ареалу П.П. Чучка прізвища *Бут*, *Бу́та* виводить від гіпокористичних імен *Буто*, *Бутко*, що походять від *Budimir*, *Budislav* і т. д. [13: 101]. Прізвища *Бут*, *Бутко* (і його фонетичний варіант *Будко*), *Бутенко* дуже поширені в козацьких краях, наприклад на Гуляйпільщині: *Бут* (13), *Бутенко* (10), *Бутов* (9), *Бутяга* (2), *Будко́* (23), *Будило* (2) [5: 49, 50, 53], у реєстрах *Бут*, *Буток*, *Бутик*, *Бутов*, *Бутко*, *Бутенко*, *Бутченко* [9: 21, 22, 24, 27, 30, 46, 60, 109].

9-й принцип — прізвище є антропонімною (= лексичною) ознакою місцевої говірки. Під говіркою розуміємо мову мешканців одного, рідше кількох сіл, яка відрізняється від інших фонетичними, акцентуаційними, граматичними, лексичними, семантичними рисами [7: 102]. Села різняться, крім інших явищ, ще й прізвищами. У Котелевському районі (Полтавська обл.) є село *Зайці*, у якому переважна більшість жителів має прізвище *Заєць*. Це його лексична ознака. Не кожне прізвище є ознакою говірки. Статусу говіркової ознаки набувають не поодинокі чи малопоширені, а максимально поширені прізвища. Наприклад, за спостереженням автора, прізвище *Тельчаров*, що має 80 носіїв у с. Трояни і лише 7 в Андріївці, є антропонімною (лексичною) ознакою троянівської говірки; прізвище *Гортинич* на Гуляйпільщині має носіїв: у Варварівці — 18, у Добропіллі — 3, у Новому Запоріжжі — 1, у Новогригорівці — 2, у Староукраїнці — 1, у Полтавці — 3, у Верхній Терсі — 4, у Рівнопіллі — 1, в Успенівці — 76, у Солодкому — 12, у Гуляйполі — 71. Отже, воно є лексичною ознакою Успенівської, Гуляйпільської, Варварівської, Солодківської говірок. Як бачимо, і в лексикологічному аспекті прізвища, будучи тісно пов’язані з діалектним поділом української мови, викликають значний інтерес у діалектологів. Тому соціальна поширеність прізвищ є об’єктом кількох розділів мовознавства.

10-й принцип — екстралінгвальні фактори впливають на результати формування антропонімікону регіонів. Маємо на увазі старожитній і новожитній характер регіону. Зазвичай прізвище, як і будь-яке слово, як і все на світі, сказав би М.Горький, народжується в певному мовному і словесному середовищі. Така ситуація характерна лише для старожитніх регіонів, у яких майбутні прізвища формувалися споконвіків одночасно з усією його (регіону) лексичною системою. У низці новожитніх регіонів ситуація дещо інша. Новожитні регіони заселялися не спонтанно, а відразу методом переселення. Наприклад, нинішня Гуляйпільщина входила до складу Ди-

кого Поля. Почала заселятися з XVIII ст.: у 1785 р. засновано с. Гуляй-Поле як військову слободу (вихідцями з Єлисаветградщини), у другій половині XVIII ст. — Успенівку як військову слободу. Етнічний склад — білоруси (Могилівщина, Вітебщина), росіяни (Вороніж), болгари, німці, молдавани, поляки, вірмени. Усі переселенці прибували сюди вже з готовими прізвищами. Фактично в цьому регіоні прізвища не утворювалися. Тут зафіксовано лише ті, що утворилися в рідних краях, у рідній материнській мові. Хто може сказати, як утворилося прізвище *Пенчик*, яке колись “примандрувало” до Варварівки!? Тому в таких випадках треба говорити про морфемну або формальну будову прізвищ новожитніх регіонів. Достовірно можна дослідити процес творення українських традиційних прізвищ лише старожитніх регіонів.

Ось прізвища першопоселенців 1827 р. із с. Хвалибогівки (тепер Добропілля) Гуляйпільського р-ну: *Бочковий Афанасій Афанасійович, Уляна Матальова, Рипченко Яків Прокопович, Іващенко Семеон, Марія Ходякова, Катерина Радченкова, Дем'ян Костянтинівич Коваленко, Одарка Костянтинівна Копитченко, Наталія Петрова, Єфрем Свиридов, Василь Свиридов, Семеон Єгоров, Андрій Абрамов, Іван Кирилов, Марія Литвинова, Прокіп Михайлович Чепурний, Андрій Данилович Хмара, Іван Іванович Колодка, Роман Костенко, Трохим Бондар, Хведір Хундей, Михайлов Анісімов, Матвій Молодцов* (див. Сповідна книга Хрестовоздвиженської церкви державного села Гуляйполя, запис за 1827 рік). Отже, достовірно можна дослідити процеси творення українських традиційних прізвищ лише старожитніх регіонів.

У нинішніх умовах у структурі прізвищ почали виникати значні зміни. Природні варіанти наголосів (*Грінченко — Грінче́нко*), цільова зміна наголосу (*Гуса́к — Гу́сак*), помилки в написанні (*Бара́нник — Бараннік*), фонографічне обрусіння (*Хоменко — Фоменко*) й інші фонографічні зміни в структурі прізвищового слова, легітимно закріплені в офіційних документах (метриках, паспортах), набули статусу юридичної норми, від якої відступати заборонено. Після набуття всіма прізвищами юридичного статусу вони стали закритою категорією лексики, у якій з часом, як і в будь-якому закритому середовищі, почали зароджуватися свої внутрішні процеси. Одним із них є семантична дивергенція, тобто розходження в семантичній функції інваріантної і варіантної форми прізвища (інакше кажучи, семантичне розходження дивергентів), які вже ідентифікували різних осіб (різних денотатів): варіант *Хоменко* ідентифікував Миколу Михайловича (із Верхньої Терси), а варіант *Фоменко* — його брата Володимира Михайловича, пор. батько *Мураве́ць* — син *Му́ровець* (Дніпропетровськ), прадідусь *Неба́ба* (Котельва) — внук *Небаба* (Котельва), чоловік *Бадара́цький* — дружина *Бадара́цька*, дочка *Бадара́цька* (Добропілля). Усі ці структурні зміни пов'язані із семантикою, бо ідентифікують різні денотати. Тому вони, на наш погляд, стали маркерами дивергентних інновацій: житель Варварівки *Бутко́* Олександр

Петрович (1896 р. н.), а його внучка — Будко́ Надія Олексіївна (1946 р. н.). Якщо розглядати їх як двобічні одиниці, а вони звісно є двобічними, то виявляється, що в категорії сучасних прізвищ формується (чи вже й сформувався) новий план змісту і новий план його вираження, реалізований акцентними, орфографічними і словозмінними засобами, які, власне, й формують нові способи творення прізвищ вторинної номінації:

Акцентний спосіб: *Жердїй — Жёрдїй, Золтан — Золта́н, Кадигроб — Кадїгроб, Кардаш — Карда́ш, Кизима — Кизима́, Кїрдан — Кирда́н, Кобець — Кобе́ць, Коробко́ — Коробко́, Котляр — Котля́р [4: 94-139], Собко́ — Собко́, Снітко́ — Снітко́ [3: 216, 217];*

Орфографічний спосіб: *Бутко́ — Будко́, Хоменко́ — Фоменко́ [3: 33, 36, 241, 245], Кучугу́ра — Кочегу́ра, Латишев — Латишов [3: 140, 153, 156], Сквірський — Сквірський [3: 140, 153, 156], Рябїнін — Рябінін [3: 201], Росо́ха — Россо́ха [3: 199], Рє́зник — Рє́зник — Рє́зник [3: 195], Рибалка́ — Рибалко́ [3: 195], Олексіє́нко — Алексіє́нко [3: 167, 11], Алексее́в — Алексі́ев — Алексее́в [3: 11];*

Словозмінний спосіб: *Соколóв — Соколо́ва, Соборні́й — Соборна́ [3: 217].*

Для виокремлення цих способів існують лінгвальні і екстра-лінгвальні підстави: 1) між звуковим комплексом і предметом чи поняттям при номінації зв'язок довільний, не пов'язаний із властивостями предмета. Тому будь-який звуковий комплекс може маркувати будь-яке явище, і тому він може бути вербальним знаком ідентифікації особи (стосовно прізвищ); 2) інновації зазначеного типу, зафіксовані в юридичних документах (метриках, паспортах), стали легітимними, набули статусу юридичної норми, яка є обов'язковою в офіційному вживанні; 3) семантична дивергенція закріплена юридично, легко піддається узусу — кожний із прізвищевих дивергентів через офіційні документи переходить спадково з покоління в покоління (дідусь — батько — син — онук — правнук). Таким чином, прізвищеві інновації вторинної номінації, навіть якщо вони побудовані на помилках, набувають усіх суттєвих ознак, передбачених прізвищевою дефініцією, і стають легітимними юридично і лінгвістично повноцінними прізвищами.

Тому прізвищеві інновації, прийняті юридично й узувально, слід фіксувати (а не відкидати), добирати відповідний матеріал для аргументації і вводити в словники для дослідження та комунікації.

Отже, є підстави говорити про нові (сучасні) способи творення прізвищ: 1) акцентуаційний — формування групи прізвищ вторинної номінації на базі відповідних прізвищ первинної номінації шляхом перенесення наголосу на інший склад для ідентифікації нових носіїв (*Нетийвода́ — Нетийводи́, Нечай́ — Нечай, Неба́ба — Небаба*); 2) орфографічний — формування групи прізвищ вторинної номінації на базі відповідних прізвищ первинної номінації шляхом орфографічних змін у структурі, пов'язаних здебільшого з помилками та з порушенням

усталених орфографічних норм; 3) словозмінний — утворення жіночих прізвищ від чоловічих прикметникового типу шляхом зміни чоловічого роду на жіночий для номінації осіб жіночої статі (*Поповський — Поповська, Попов — Попова, Васишин — Васишина*).

Отже, вивчення сучасних прізвищ України пов'язане з низкою проблем, шляхи розв'язання частини їх висвітлено в запропонованій статті.

1. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1-е січня 1987 року. — К., 1987.
2. *Горинич В.О.* Прізвища степової України. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2000.
3. *Горинич В.О., Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпропетровського Припоріжжя. Словник. — Дніпропетровськ: Пороги, 2003.
4. *Горинич В.О., Тимченко Т.В.* Прізвища правобережного степу. Словник. — Дніпропетровськ: Пороги, 2005.
5. *Горинич В.О.* Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2007.
6. *Дворецкий М.Х.* Древнегреческо-русский словарь. — М., 1958. — Т. 1.
7. Українська мова: Енциклопедія. — Вид. 2. — К., 2004.
8. *Кравченко Л.О.* Прізвища Лубенщини. — К.: Факт, 2004.
9. Реестра всего войска Запорожскаго., изданные О.М.Бердянским. — М., 1875.
10. Словник прізвищ (на матеріалі Чернівецьчини). — Чернівці: Букрек, 2002.
11. Телефонний довідник Покровського р-ну. — Дніпропетровськ: ДНУ, 1995.
12. Телефонний справочник Днепропетровска. — Дніпропетровськ, 1996.
13. *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005.

Volodymyr Horpunych (Dnipropetrovs'k)

BASIC PRINCIPLES OF THE STUDY OF MODERN UKRAINIAN SURNAMES

The author of the article advances basic principles of the study of such proper names as surnames. A special emphasis is placed on the anthroponym Tsiluiko.

Keywords: anthroponym, surname, research techniques for surnames.

Мовна мозаїка

НЕРІДНІ ДІТИ: ПРИЙОМНІ ЧИ НАЗВАНІ?

В Україні стає більше сімей, які хочуть узяти на виховання чужу дитину. Справа благородна. Але вона виявила труднощі в називанні не пов'язаних родинними зв'язками батьків і дітей. Під впливом російської мови їх іменують *прийомні батьки, прийомний батько, прийомна мати, прийомні діти, прийомний син, прийомна дочка*, напр.: *Відповідно до вітчизняного законодавства, різниця у віці прийомних батьків і дітей не повинна перевищувати 45 років...* (Україна молода, 16.09.2009). Батьків, які взяли за свою чужу дитину, і дітей, яких прийняли в сім'ю за своїх, в українській мові іменують переважно *названими*, рідше — *нареченими*. За першим, уживанішим означенням можуть бути *названі батьки, названий батько, названа мати, названі діти, названий син, названа дочка*, напр.: — *Семене Ларивоновичу, — сказав Мишуня твердо й саме так, як чекав од нього названий батько...*(Ю. Яновський); *Жила вона з названою матір'ю у Явтушенків (Д. Мордовець); Не показуючи на люди своєї радості, писався Мирослав названим сином (А. Хижняк).*

Тож хай живуть щасливо в родинях *названі батьки і названі діти*.

Катерина Городенська